

КОБЕТЯК Андрій – кандидат філософських наук, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», 103, вул. Чуднівська, м. Житомир, Україна, індекс 10005 (kobetiak@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-0571>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.7>

Бібліографічний опис статті: Кобетяк, А. (2021). Трансформація інституту автокефалії: виклики сьогодення. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 43, 49–57, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.7>*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ АВТОКЕФАЛІЇ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. *Мета статті* – висвітлення трансформаційних процесів інституту автокефалії та його значення в сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи церкви. Спількування між церквами має відбуватися виключно на засадах миру, взаємного визнання й рівності. Узурпація церковної влади – це нашарування, якими обросла церковна інституція за століття існування. Тому увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі. **Методологічними** засадами дослідження стали історичний і порівняльний методи, традиціоналізм, компаративний підхід, релігійна антропологія, герменевтика, філософський символізм. **Наукова новизна** насамперед це пов'язано з геополітичним і фінансовим чинниками. Висвітлюється, що з точки зору православної еkleзіології очевидно, що за своєю структурою кожна церква неодмінно має бути автокефальною. Однак на практиці низка національних церков чекає Всеправославного визнання вже багато століть. **Висновки.** У дослідженні встановлено, що вже в донікейський період церква формує власну адміністративну систему управління та поділу за державним зразком. У II–III ст. церковний інститут має чітку ієрархічну структуру. Визначено, що апостоли засновували перші спільноти як автокефальні. Проте в період Вселенських соборів автокефалія трансформувалася від природного стану до церковно-політичного явища. Доведено, що в XIX–XX ст., коли відбувся «парад автокефалій» на Балканах, питання автокефалії знову виходить на перший план загальних богословських дискусій. Ключову роль відіграв національний чинник, який вкладається в основу незалежності кожної з Помісних церков. Розпад держави не детермінує розділення церкви, хоча цього й вимагають церковні канони. Доведено, що держава завжди є зацікавленою, оскільки кожна незалежна країна прагне мати власну церкву, тому є захисником прав і повноважень церкви, яка розташована на її території. Це значно впливає на геополітичні відносини між Помісними церквами. Автокефалія виступала адаптаційним пристосуванням церкви до політичної географії держави. У статті встановлено, що інституційні суперечки Помісних церков, пов'язані з межами та «канонічною територією», можуть бути вирішені виключно соборним шляхом і за участі всіх православних ієрархів. Отже, подальші наукові розвідки автокефальної тематики й канонічної творчості святих отців доповнять виконане дослідження.

Ключові слова: еkleзіологія, автокефалія, єпархія, патріарх, кордон, інституція, церква.

КОБЕТЯК Andrii – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Economic Security, Public Administration and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University, 103, st. Chudnivska, Zhytomyr, Ukraine, index 10005 (kobetiak@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-0571>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.7>

To cite this article: Kobetiak, A. (2021). Transformatsiia instytutu avtokefalii: vyklyky sohodennia [Transformation of the institute of autocephaly: today's challenges]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 43, 49–57, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.7>*

TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE OF AUTOCEPHALY: TODAY'S CHALLENGES

Summary. *The purpose of the article is to highlight the transformational processes of the institution of autocephaly and its significance in the modern church. The ecclesiological conditionality of the autocephalous principle comes from the very nature of the church. Communication between churches should take place*

*exclusively on the basis of peace, mutual recognition and equality. The usurpation of ecclesiastical power is a layer that has overgrown the ecclesiastical institution over the centuries of its existence. Therefore, the study focuses on the very phenomenon of the Church in its historical retrospect. Historical and comparative methods, traditionalism, comparative approach, religious anthropology, hermeneutics, philosophical symbolism became the **methodological** foundations of the research. The **scientific novelty** is to highlight the causes of the current crisis of Orthodoxy. It is noted that this is primarily due to geopolitical and financial factors. It is highlighted that from the point of view of Orthodox ecclesiology, it is obvious that by its very structure, each church must certainly be an autocephalous one. However, in practice, a number of national Churches have been waiting for Pan-Orthodox recognition for many centuries. **Conclusions.** The study found that already in the ante-Nicene period, the church forms its own administrative system of management and division according to the state model. In the second and third centuries, the church institution had a clear hierarchical structure. It is determined that the apostles founded the first communities as autocephalous. However, during the Ecumenical Councils, autocephaly was transformed from a natural state to a church-political phenomenon. It is proved that in the XIX–XX centuries, when the “parade of autocephaly” took place in the Balkans, the issue of autocephaly again came to the forefront of general theological discussions. The key role was played by the national factor, which is the basis for the independence of each of the Local Churches. The collapse of the state does not determine the division of the church, although this is required by church canons. It has been proven that the state is always interested, since each independent country seeks to have its own church, therefore it acts as a defender of the rights and powers of the church, which is located on its territory. This significantly affects the geopolitical relations between the Local Churches. Autocephaly was an adaptation of the church to the political geography of the state. The article states that the institutional disputes of the Local Churches, related to the borders and the “canonical territory”, can be resolved only by a council and with the participation of all Orthodox hierarchs. Therefore, further scientific explorations of autocephalous topics and the canonical work of the holy fathers will complement the study.*

Key words: ecclesiology, autocephaly, diocese, patriarch, border, institution, church.

Постановка проблеми. Дослідження автокефальної тематики значно активізувалися в останні кілька років. Зростання рівня уваги провідних світових науковців, богословів, ієрархії та пересічних громадян до релігійної тематики загалом, викликано значними релігійними потрясіннями у світі. Зокрема, спостерігається активне посилення релігійних переслідувань і порушень релігійних свобод. Світове населення сколихнуло виникнення та падіння (2019 р.) Ісламської держави. Трансформація одвічного символу православ'я – Святої Софії – у мечеть. Активна «боротьба» провідних європейських країн, наприклад, Франції, з масовою ісламізацією. Ці, а також багато інших важливих релігійних подій уселенського масштабу поштовхнули дослідження різних рівнів релігійної площини.

Однак, можливо, наймасштабнішою та найдосліджуванішою сьогодні є православна проблематика. Передусім це викликано значним Всеправославним конфліктом, який суттєво поглиблюється в наш час. Великий і Святий Собор православної церкви на Криті (2016 р.), який готувався близько століття, а в активну стадію підготовки ввійшов у 2000-х рр., чітко задекларував наявність глибокої кризи у відносинах між Помісними церквами. Церковно-політичне протистояння та боротьба за першість у православному світі виражалися в непогодженні низки надважливих церковних документів. Головними з них є «Автокефалія та способи її проголошення», «Православна діаспора» й деякі інші.

У розрізі боротьби за лідерство між Константинополем і Москвою, еклезіологічна та адміністративні проблеми сучасного православ'я відішли на другий план. Це значно посилює проблеми та загальний стан сучасної церкви.

На початку 2019 р. відбулася знакова подія, яка відіграла вирішальну роль у загостренні Всеправославного конфлікту, – проголошення автокефалії 15-ої Помісної Української церкви. На перший погляд це виключно позитивна подія, яка повернула мільйони віруючих українців у лоно церкви. Значна кількість adeptів УПЦ КП та УАПЦ відвідували храми, молилися, звершували таїнства і треби, проте були позбавлені Всеправославного спілкування, бо вважалися «неканонічними» й такими, що перебувають за межами церковного корабля. З офіційним наданням Томосу для Православної церкви України ситуація кардинально мала б змінитися. У перші ж дні після підписання документа про церковну незалежність, світові ієрархи та богослови оприлюднили заяви про те, що в Україні більше немає «розкольників» (Варфоломій, патріарх, 2020). Кожен український віруючий може молитися в будь-якому храмі, усі вони наповнились благодаттю, оскільки приєднані до Вселенської православної церкви.

Як виявилось, ця виключно позитивна подія внесла серйозний деструктив у міжправославні відносини. З одного боку, уже 4 Помісні церкви офіційно визнали ПЦУ та привітали її, з іншого – низка церков уже розірвала Євхаристичне служіння, що свідчить про відсутність єдності.

З кожним черговим визнанням криза лише загострюється. У контексті боротьби за першість сформувалися два табори церков – грецький, який підтримує Вселенську патріархію, і слов'янський, який на стороні Московського патріархату.

Актуальність теми викликана сучасною кризою православ'я. Помісні церкви не можуть домовитися щодо статусу кількох національних церков, адже це зачіпає інтереси лідерів православного світу. Насамперед це пов'язано з геополітичним і фінансовим чинниками. З точки зору православної еклезіології очевидно, що за своєю структурою кожна церква неодмінно має бути автокефальною. Заснування апостолами перших спільно прямо вказує на це. Саме такий адміністративний устрій указується й в апостольських правилах, зокрема у відомому 34-му каноні. Проте за двохтисячолітню історію інститут автокефалії зазнав значних трансформацій. З базового стану існування автокефалії перетворилася на привілейований інститут, яким керують лідери православного світу. Отже, статус автокефалії та можливості його набуття сьогодні є наріжним каменем богословських дискусій. Нерозривно із цим пов'язана проблема межі юрисдикції та «канонічної території». Ці теми все частіше викликають непорозуміння між Помісними церквами, що актуалізує обрану тему дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні трансформаційних процесів інституту автокефалії та його значення в сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи церкви. Спілкування між церквами має відбуватися виключно на засадах миру, взаємного визнання та рівності. Узурпація церковної влади – це нашарування, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Тому увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі.

Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії в сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових Помісних церков, зокрема на Балканах, уже не задовольняє сучасну церковну громадськість. На його основі неможливо вирішити проблему православної діаспори. Низка національних церков, наприклад, Чорногорська, Македонська, Білоруська, борються за незалежність, проте без напрацювання альтернативної моделі процесу автокефалізації це зробити складно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки обраної теми неоднозначний. Сотні виступів, публічних заяв та офіційних листів богословів та ієрархів різних Помісних церков стосовно автокефальної проблематики

мають виражений конфесійний характер. Полеміка між представниками різних церков призводить до перекручування й викривленого трактування канонів та історичної церковної практики. У цілому з проголошенням кожної нової автокефалії в православ'ї загострювалися дискусії щодо права першості Вселенського престолу та соборності в контексті вирішення цього питання. Разом із тим підписання нового Томосу для України привернуло увагу й світських учених з усього світу.

Класична база для обґрунтування проблеми автокефального устрою та канонічної території розкривається в працях відомих вітчизняних дослідників і каноністів: І. Власовського, О. Киридона, О. Лотоцького, Ю. Мулика-Луцика та інших, які неодноразово звертали увагу на процес зародження інституту автокефалії. Сюди ж варто віднести вчених зі світовим іменем: В. Асмуса, Д. Бінгема, А. фон Гарнака, Й. Гофманна, Й. Зізіуласа, І. Ісіченко, Дж. Робертсона, А. Карташева, Є. Кесарійського, Н. Мілаша, Є. Смірнова, С. Смірнова, К. Скурага, К. Уера, Ф. Успенського й інших.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби. Особливо важливими та ґрунтовними є праці вітчизняного науковця, який є одним із кращих богословів у сучасному православ'ї, архімандрита Кирила (Говоруна). Він чітко розкриває суть трансформації еклезіологічної зумовленості сучасного церковного устрою та проблему межі юрисдикційних повноважень.

Фундаментальним дослідженням з обраної теми є чотиритомник В. Болотова з історії становлення древньої Церкви. Двотомник О. Лотоцького розкриває саму суть і принципи, на яких повинна базуватися автокефалія. Ще особливе місце в системі знань про автокефалію та канонічні території церкви займає ґрунтовне дослідження сучасного американського вченого Ч. Сандерсона «Автокефалія як функція інституційної стабільності й організаційні зміни в Східній православній церкві». Автор пропонує власний підхід до автокефального принципу адміністративного устрою православної церкви. Він полягає в трансформації територіального принципу формування церковних адміністрацій у національний.

Отже, з одного боку, можна констатувати значний науковий і теологічний аспект актуальності зазначеної проблематики та наявність низки ґрунтовних праць. З іншого – проблема набуття автокефального статусу й чіткого визначення межі канонічної території впливу залишається відкритою. У наукових працях не простежується чіткий зв'язок між еклезіологічною моделлю ідеальної

церкви Христової та сучасним адміністративним укладом церковного життя. Наявність низки малодосліджених наукових проблем щодо автокефального облаштування Вселенської церкви значно актуалізує обрану тему.

Основний матеріал. Національний принцип заснування перших християнських спільнот дуже швидко був визнаний неправомірним. Уже на Апостольському соборі в 51 р. учні Христа дійшли згоди в необхідності проповіді всім народам, а не лише єврейському населенню. Апостол Павло в посланні до Колоссян зазначає, що після Воскресіння необхідно відмовитися від «старої людини» й оновитися в Христі, де немає ні єлліна, ні іудея (Кол. 3:11). Із закритої секти іудаїзму християнство переростає в наднаціональну релігію. Навіть в умовах гоніння та постійного фізичного винищення поступово формується розгалужена система окремих спільнот, які були абсолютно незалежними у своїй церковній та адміністративній діяльності. Проте під впливом Візантійської імперії, а особливо це стало помітно після 313 р., церква за державним зразком формує чітку ієрархічну адміністрацію. Інститут церковного управління, який не був притаманний ранньому періоду, почав позиціонуватися як установлений Божим промыслом єдиновірний механізм організації земної церкви.

Протягом тривалої історії формування інститут автокефалії зазнавав відчутних змін. У період Візантійської імперії та розвитку теорії симфонії національний принцип автокефалізації Помісних церков був явно недопустимим. Влада імперії значно підвищила роль і значення столичного патріарха, надавши йому титул Вселенського (з'являється в V ст.) Очевидно, що Рим, який уважався першою та головною кафедрою древнього світу, значно протривався такому розвитку подій. Згодом це вплинуло на велике розділення церков на Східну та Західну, яке остаточно оформилося в 1054 р.

Роль національного фактору значно зросла вже у XIX ст., коли відбувся процес унезалежнення низки нових Помісних церков, саме на основі вказаного принципу. Новоутворені країни цілком справедливо вбачали у власній церкві підтримку незрілої незалежності. Тому уряди Балканських країн докладали максимум зусиль на міжнародній арені для досягнення автокефального статусу своїм церквам.

Альтернативна теорія сучасного розуміння автокефалії пропонує новий підхід до розуміння цього древнього церковного інституту. Історично склалося так, що зміна церковних кордонів слідувала за політичними перетрубаціями. У період Візантійської імперії, коли церква стала одним із ключових державних інститутів, таке положення

було закріплено в постановах Вселенських соборів. Важливо, що Соборне комюніке, тобто всі церковні канони, обов'язково мали затверджуватися підписом імператора, що надавало їм загальності й обов'язковості для виконання. Загальну норму співвідношення церковної території до державного розподілу адміністративного управління фіксує 17-те правило Четвертого Вселенського собору. Воно свідчить, що після заснування міста розподіл парафій має слідувати цивільним і земським порядкам. Це правило остаточно утвердило ідентичність церковного та державного розмежування на адміністративні одиниці. Тому єпископи, які мали кафедри в містах політично значущих, отримали значні привілеї. Це послугувало приводом формування древніх патріархатів, оскільки столичні міста мали відносно незалежний статус (Лотоцький, 1935). Отже, географічно церква є прив'язаною до державних адміністративних утворень. Крім того, інституційні зміни в структурі самої церкви також залежали від волі держави та суспільно-політичних трансформацій. Тому необхідно дослідити подібні зміни церковних інституцій і політичну географію церкви в її залежності від державних перетворень.

Одним із головних положень наукової розвідки є твердження, що автокефалія виступала адаптаційним пристосуванням церкви до політичної географії держави. Так чи інакше, але церква завжди була «вмонтована» в певне державне середовище. Сама по собі церква не може існувати без людей, які є громадянами певної країни, з її законами та нормами життя. З історії нам відомо багато прикладів (падіння Османської імперії), коли розпадалися імперії на окремі держави. Це неминуче призводило до інституційних змін церковних кордонів. Очевидно, що після формування нових незалежних держав (за національним принципом), кірархальна церква не може підтримувати якісні зв'язки з підлеглими церквами вже в новоутворених державах (інколи навіть вороже налаштованих). Принцип чіткої ієрархії порушується через неможливість «прямого» спілкування. Дійсно, управління, тобто церковна столиця з її ресурсами й апаратом, буде знаходитись в одній країні, а підпорядкована єпархія – в іншій. Виникає питання про правомірність такої юрисдикції. Кожна незалежна країна хоче бачити власну церковну структуру автокефальною (Sanderson, 2005, с. 29). Трапляється й так, коли церкві вигідно імітувати старі політичні кордони, говорити про єдиний релігійний і, звісно ж, політичний простір. Отже, у такому ракурсі кірархальна церква буде відігравати деструктивну роль в утвердженні незалежності й національної самоідентифікації новоутвореної держави. Аналогічна ситуація склалася після

розпаду Радянського Союзу. РПЦ продовжує пропагувати ідею єдності та закликати до спільного релігійного, а можливо, і не тільки, простору. Це виливається в загальновідому концепцію «руського міра» та триєдиної Русі.

Разом із тим формування нових автономних церковних одиниць не відбувається автоматично. Принцип «розпад імперії призводить до розпаду церкви» не діє. Балканським національним церквам довелося прикласти чимало зусиль для здобуття власної незалежності. Часто доводилося перерозподіляти церковні інституції колись єдиної церкви на нові, автономні утворення. Справедливо, що необхідно дотримання певних умов для формування нової незалежної церковної інституції. Передусім це пов'язано зі спроможністю самої церкви функціонувати на автокефальних засадах. Необхідний достатній рівень самоорганізації та можливості самостійної життєдіяльності. Народжувана церква повинна мати достатню кількість єпископату (1-ше апостольське правило та 4-ге правило Четвертого Вселенського собору), ресурсу, навчальні заклади, а основне – прихожан, які забезпечують усі інші вимоги.

Констатуємо, що новонароджена автокефальна церква не може виникнути *ex nihilo*. Необхідна певна передісторія та хороший ґрунт для незалежного становлення. Важливо, що нова церква так чи інакше повинна визнати деяку залежність хоча б тимчасово від материнської церкви. Апостольська спадковість, тобто безперервність благодаті Святого Духу, у будь-якому випадку від першоєрарха материнської церкви має передатися очільнику нової дочірньої церковної інституції. Отже, сама по собі нова церква утворитися не може. Необхідне втручання материнської церкви у внутрішні справи дочірньої, як мінімум, для її духовного народження в особі першосвятителя. А лише тоді, він як керівник зможе обирати та призначати правлячих архієреїв (Sanderson, 2005). Таким чином, цілий церковний регіон, наприклад, кілька єпархій, першопочатково повинен входити до складу церкви-матері. Отже, можна сформулювати першу аксіому утворення автокефальних церков. Церква (зібрання єпархій по факту), що претендує на автокефальний статус, повинна бути законною частиною материнської церкви до свого відокремлення. Іншими словами, нова церква завжди походить від уже наявних.

Необхідність повної офіційної згоди материнської церкви для «народження» дочірньої в історії Вселенського православ'я неодноразово ставало на заваді швидкого визнання та «законного» формування нового церковного інституту. Більшість сучасних Помісних церков буквально виборювали право на власну незалежність (Meuendorff, 1924). У XXI ст. ситуація не змінилася. Церква

Македонії прагне відокремлення від Сербської ПЦ, однак материнська організація максимально протриває «народженню» дочки. Аналогічна ситуація в Україні. РПЦ максимально утримує у власній юрисдикції УПЦ МП, чинить значний тиск на світовому рівні проти визнання новоутвореної Православної церкви України.

У постнаціональний період, тобто після параду автокефалій на Балканах, слідування церковних кордонів державним дещо нівелюється. Церква не перестала бути частиною конкретної держави навіть після активної зміни територіальної належності, однак не завжди слідувала за державно-адміністративним перерозподілом. Загальноприйнятим фактом сучасного православного світу є слідування кордонів церковних межам конкретної держави. Проте практика свідчить про інші факти. Яскравими винятками із загального правила є Російська, Сербська церкви й передусім Вселенський патріархат, який узагалі не прив'язаний до конкретної країни, адже є історичним наднаціональним церковним інститутом (Erickson, 2006).

Окремо необхідно зупинитися на ролі держави як «третьої» сторони в процесі автокефалізації нової Помісної церкви. Безперечно, держава є захисником прав і повноважень церкви, яка розташована на її території. Наприклад, у роки Візантійської імперії розмірено існували величезні метрополії, які згодом переросли в патріархати лише в тих областях, які політично були стабільними. Так утворилися Олександрійська й Антіохійська церковні адміністрації. Урешті, саме завдяки політичній стабільності та значенню утворений і швидко піднесений до першої позиції в диптиху Константинопольський патріархат. Водночас зміна кордонів усередині імперій чи князівств, падіння або ж нові імперські завоювання, певні політичні потрясіння тощо призводили до змін у церковних організаційних формах. Це спричинило формування територіального принципу становлення нових автокефальних церков (L'Hullier, 1993). Примат ідентичності державних і церковних меж, який сформувався у Візантії та був необхідною умовою всієї церковної організації, зберігся до XX ст. (Schmemmann, 1964, с. 69).

Альтернативна теорія автокефалії пропонує незалежні зміни церковних інституцій. На відміну від залежних змін, які неминуче викликані державними перетрубаціями та зумовлюють трансформації церковних меж, вони спричинені політичною географією. Такі зміни виникають, проте не є абсолютно детерміновані в наступних випадках. По-перше, відбувається тривалий розрив між державними та церковними кордонами, наприклад, Сербська ПЦ. По-друге, нестабільні

або ж узагалі відсутні зв'язки церковної організації щодо кіріархальної церкви. По-третє, практична необхідність. Будь-яка нова організація, у тому числі й церковна, повинна понести певні матеріальні затрати, пов'язані з формування нових підрозділів та управлінських структур. Для забезпечення стабільного статус-кво зацікавленість державних структур у формуванні нової церковної адміністрації повинна бути вкрай низькою. Наприклад, влада Азербайджану мало зацікавлена у створенні власної православної церкви, яка колись мала місце в історії цього народу.

Кожна організація утворюється не випадково, а цілеспрямовано, як наслідок певних можливостей для досягнення конкретних цілей. Фактор переслідування певних цілей та амбіцій є наступним важливим складником альтернативної теорії автокефалії. Автокефальні церкви – це і є організації, які утворені для виконання конкретних завдань і досягнення цілей. Такі цілі є абсолютно різними, мають неоднакові трактування, проте однією з найпріоритетніших завжди була мета утвердження власної державної незалежності й ідентичності (Sanderson, 2005). Автокефалії незалежно від часу існування та політичних умов завжди мали певні правила, обмеженості й домовленості, що впливало на конфігурацію їхніх відносин. Американський учений Олівер Вільямсон указував, що управлінські інституції діють на рівні окремих транзакцій (Williamson, 1996). Це означає, що вирішальну роль відіграє певний рівень угод і домовленостей між ієрархією та державними чиновниками. Необхідні домовленості виникають унаслідок бажання забезпечити спільне благо для свої громадян. Таким чином, держава-носіє, як і сама материнська церква, сприяє формуванню таких умов, що розірвання дочірньою церквою відносин із материнською є економічно не вигідним. Матеріальний складник – це наступний компонент запропонованої альтернативної теорії автокефалії. Безумовно, відносини між церквами мають фінансовий складник, який подекуди є вирішальним. Оскільки такі відносини можна вважати договірними, бо включають обмін товарами та послугами, то материнська церква, як більш зріла, корегує ситуацію вигідним для себе чином. Якщо подібні відносини виникають між материнською та дочірньою церквами, то вони є ієрархічними. Між рівними Помісними церквами такі відносини будуть горизонтальними, оскільки автокефальні церкви є рівні між собою. Так чи інакше, але загалом усі види відношень у церкві є договірними, про що свідчить формування ієрархічної структури, яка виконує домовленість розподіленості певних функцій і навантажень (Sanderson, 2005). На практиці це реалізується

через благословення місцевого єпископа для священника, який від його імені звершує богослужіння. Єпископ у будь-який час може відізнати таке право, і тоді «договір» між ним і священником буде розірвано. У свою чергу, єпископ залежить від Предстоятеля, який йому делегує управління певною церковною областю – єпархією. Першоієрарху належить право керівництва всією автокефальною церквою та нагляд за підлеглими єпископами. Еклезіологічна традиція саме такого церковного устрою бере свій початок фактично від апостольських часів. Звідси випливає, що принаймні певний час дочірня церква повинна бути залежною від материнської. Для її утримання виділяються певні кошти. Коли дочірня церква стає достатньо зрілою, материнська церква прагне повернути вкладені кошти. Тут можна провести аналогію з підприємством і дочірньою компанією. Остання зароджується для майбутнього фінансування головного офісу.

Проблема з проголошенням нової автокефалії якраз і полягає в складності укладання подібних договорів. Для легітимізації нової Помісної церкви насамперед необхідна опіка та благословення материнської церкви. Це та перша, базова угода, яка лежить в основі майбутнього визнання незалежності молодшої церковної інституції. З іншого боку, їй повинні визнати всі вже признані Помісні церкви. Таким чином, необхідне умовне укладення ще кількох домовленостей. Такі жорсткі інституційні рамки витримати доволі складно. Саме тому в сучасному православ'ї основні еклезіологічні проблеми зводяться саме до автокефального питання. Ці правила є обов'язковими для виконання на всіх рівнях. Без укладення подібних домовленостей нова церква не буде вважатися легітимною, тобто канонічною.

Цілком природно, що одних угод і домовленостей недостатньо. Не всі хочуть і можуть виконувати загальноприйняті правила. Тому необхідна присутність певного керівного органу, який би міг виконувати наглядову функцію. Згідно з ученням православної церкви, найвищим органом управління є Вселенський собор. Однак після 787 р. зібрання православних ієрархів на світовому рівні виявляється надскладним завданням. Великий собор на Криті у 2016 р. був близький до історичного моменту VIII Вселенського собору, проте через відсутність чотирьох Помісних церков утратив такий статус.

Окремо необхідно наголосити на ролі Вселенського патріарха як першого серед рівних, який претендує на роль вищої судової інстанції та наглядача за порядком у православному світі. Проте сьогодні ця тема потужно дискутується, РПЦ всіляко протривить цим традиціям, наполягає на абсолютній рівності Помісних церков

(Namee, 2020). Тому фактор першості Вселенського патріарха важливий, але буде розглянутий у межах окремої наукової розвідки.

Залишається державний фактор, який відіграв ключову роль в отриманні автокефального статусу нових Помісних церков на Балканах і в Польщі. Держава якраз може виступати в ролі стороннього наглядового органу. Проте вона завжди є зацікавленою, оскільки кожна незалежна країна прагне мати власну церкву, що підкріплює її авторитет і міжнародний статус. Відповідно, державою носій материнської церковної інституції не буде прихильником її дроблення. Історично на ранніх етапах становлення християнства саме таку роль відіграла Візантійсько-Римська імперія. Вона забезпечила стабільність та однорідність церковної структури в усій широкій державі. Церква стала одним із вигідних і ключових інститутів імперії, сприяла обожненню владних повноважень і конкретно василевсів. Можна виокремити лише два періоди, коли церква не користувалася особливою державною підтримкою та її важелями впливу. Перший – епоха до Костянтина й Міланського едикту, другий – XVII та XIX ст., коли деякі європейські держави та США відмовилися від християнства як державної релігії (Sanderson, 2005, с. 36).

Досвід свідчить, що саме в ці періоди церква була надзвичайно схильною до ересей і розколів, а також роз'єднання. Натомість у період співпраці з державою, церква поступається певними інтересами задля забезпечення власного протекторату з боку держави. Держава, у свою чергу, прийняла церкву, щоб допомогти забезпечити власну легітимність. Тому церква завжди намагалася слідувати політичним інтересам, відповідно, і кордонам держави-носія. Це зручно, адже надає церкві додаткових важелів впливу та контролю за молодшою ієрархією. Отже, виникненню нової автокефалії в більшості мало передувати проголошення державної незалежності. Крім того, уже зазначалося, що проголошення церковної незалежності неможливе без певних угод і державного протекторату. Іншим важливим вектором є побудова горизонтальних відносин з іншими Помісними церквами. Це передбачає перерозподіл впливу та «канонічної території» між уже визнаними інституціями. Що стосується вертикалі матір-дочка, то в цьому ракурсі варто звернути увагу на перерозподіл матеріального чинника та вірян. Повинен відбутися перехід від залежності до незалежності. А історія свідчить про болючість і материнське небажання таких процесів, наприклад, РПЦ не бажає відпускати УПЦ МП (Taft, 2004).

З точки зору емпіризму можемо стверджувати, що утворення нової автокефалії певною

мірою є порушенням «угод». Вони тривалий час функціонували між материнською церквою та її частиною, яка захотіла відділитися. Фактично це відступ від початкових угод про єдиний церковний простір. У досвіді православної церкви XIX–XX ст. спостерігаємо часті розділення й від'єднання, тому можемо говорити про певну тенденцію в структурних та організаційних змінах церковних інституцій сучасного періоду.

Активне повернення релігії в публічну сферу в кінці XX ст., яке інколи характеризується як постсекулярність, призвело до формування нових моделей державно-церковних відносин. Характерно, що нові моделі зароджуються в країнах, де релігія була винесена за межі держави, була жорстоко репресована, наприклад, у СРСР (Novorun, 2016, с. 281). Зустрічаються твердження про відродження ідеї симфонії, яка мала місце у Візантії. Саме на цей досвід посилаються церкви для легітимізації власної діяльності. Зокрема, це має місце в Румунії, де, за словами Люціана Леустіана, дотримуючись принципу симфонії, членам ієрархії Церкви були запропоновані політичні посади в парламенті, тоді як держава домінувала над Церквою, перетворюючи її на державний інститут, який служив її політичним інтересам (Lucian, 2008, с. 425).

Сучасна симфонія, яка в давнину була іманентна східній традиції, інтерпретується як пристосування церкви до умов життя у XXI ст. Візантійська спадщина накладається на нові імперії, які прагнуть легітимізувати свою церковну велич і міжнародний вплив. «Золотий вік» церкви, яким прийнято вважати період розквіту Візантії, не був простим та однозначним. Саме тоді церква як ніколи піддавалася впливу держави та була перетворена на один із суспільних інститутів. Церковні лідери, наприклад, Румунії та Росії прагнуть показати відносини між церквою та державою в цих країнах як партнерські й рівноправні. Однак на практиці особливо в Росії це далеко від істини. Зокрема, речник Московського патріархату о. Всеволод Чаплін стверджує, що церква, маючи власні закони та адміністрацію, є рівним суб'єктом державі. Більше того, він стверджує, що церква ніколи не звітувала перед державою (Чаплін, 2015). Подібні думки вимагають глибинного осмислення. Сьогодні спостерігається значний рівень секуляризації, що призводить до зниження рівня впливу церкви на суспільні процеси. Так чи інакше, проте це призводить до зведення церкви на рівень одного з інститутів держави. Країнам пострадянського простору, де найбільше демонструють відносини симфонії, не вдається побудувати громадянське суспільство, важливим складником якого має бути громадянська релігія. Нині православна

церква, будучи консервативною, втягнута в значний клубок протиріч і міжнародних конфліктів, що завдає значного удару її авторитету. Тому вирішення церковних суперечок, зокрема щодо проблеми автокефалії, допоможе дверній церковній традиції відновити власний авторитет.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що проблема автокефалії значно загострилася останніми роками. Це викликано загальною світовою кризою у відносинах між Помісними церквами. Статус автокефалії та можливості його набуття сьогодні є наріжним каменем богословських дискусій. Нерозривно з цим пов'язана проблема межі юрисдикції та «канонічної території». Необхідна спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії в сучасному світі. Зокрема, зустрічаються твердження про відродження ідеї симфонії, наприклад, у Румунії та Росії, яка мала місце у Візантії. Саме на цей досвід посилаються церкви для легітимізації власної діяльності.

Для вирішення ключових проблем сучасного православ'я необхідно напрацювати новий, альтернативний підхід до розуміння інститут автокефалії. Так, національний принцип заснування перших християнських спільнот визнаний неправомірним уже на Апостольському соборі. Уже в X ст. інститут автокефалії трансформується в явище виключно політичне, стає предметом міжнародних торгів і значним важелем впливу на міжнародній арені. Відродження й нова трансформація автокефалії відбулася вже в нову добу на Балканах. Територіальний принцип автокефалії змінюється на національний. XX ст. характеризує автокефалію як засіб боротьби з конструкцією імперії. Можемо констатувати, що автокефалія

була адаптаційним пристосуванням церкви до політичної географії держави-носія.

Висновки. Отже, для запровадження альтернативного підходу до можливості набуття автокефального статусу необхідно врахувати такі чинники. Перше – коли розпадаються імперії на окремі держави. Це неминуче призводило до інституційних змін церковних кордонів. Нові держави – нові церкви (згідно з 34-м апостольським правилом). Друге – матеріальний складник. Безумовно, це одна з ключових проблем. Третє – фактор переслідування певних цілей та амбіцій. Четверте – так чи інакше, але загалом усі види відношень у церкві є договірними, наприклад, ієрархія виконує домовленість розподіленості певних функцій і навантажень. П'яте – інституційні зміни в структурі самої церкви залежали від волі держави й суспільно-політичних трансформацій. Шосте – 17-те правило Четвертого Вселенського собору свідчить, що розподіл парафій має слідувати цивільним і земським порядкам.

Разом із тим формування нових автономних церковних одиниць не відбувається автоматично. Принцип «розпад імперії призводить до розпаду церкви» не завжди дієздатний. Сама по собі нова церква утворитися не може. Необхідне втручання материнської церкви у внутрішні справи дочірньої, як мінімум, для її духовного народження в особі першосвятителя. Новонароджена автокефальна церква не може виникнути *ex nihilo*. Необхідна певна передісторія та хороший ґрунт для незалежного становлення. Отже, церковна область, що претендує на автокефальний статус, повинна бути законною частиною материнської церкви до свого відокремлення. Іншими словами, нова церква завжди походить від уже наявних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варфоломій (Архонтоніс), патріарх. Томос надається без Всеpravославного узгодження. URL: https://risu.ua/tomos-nadayetsya-bez-vsepravoslavnogo-uzgozhdennya-patriarh-varfolomiy_n96716.
2. Лотоцький О. Автокефалія. Засади автокефалії. *Праці Українського наукового інституту*. Варшава, 1935. Т. 1. 208 с.
3. Чаплин Всеволод, протоіерей. В Русской церкви будут добиваться ее определяющей роли в стране. 11.11.2015. URL: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=60905>.
4. John H. Erickson. The Autocephalous Church. The Challenge of Our Past. P. 92.
5. Hovorun C. Church-State Relations: Dilemmas of Human Freedom and Coercion. *The Expository Times*. 2015. № 10 (126). P. 469–474.
6. Hovorun C. Is the Byzantine 'Symphony' Possible in Our Days? *Journal of Church and State*. January 2016. P. 280–296.
7. L'Hullier, Pierre [Peter]. Accession to Autocephaly. *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 1993. № 37:4. P. 267–304.
8. Lucian N. Leustean. Orthodoxy and Political Myths in Balkan National Identities. *National Identities* 10. 2008. № 4. P. 421–432.
9. Meyendorff J. What is an Ecumenical Council? *Living Tradition*. P. 54.
10. Namee M. The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church (1924). 26.09.2020. URL: <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924>.
11. Sanderson C.W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.
12. Schmemmann J. Problems of Orthodoxy in America. *St. Vladimir's Seminary Quarterly*. 1964. № 8.2. P. 67–85.
13. Taft R. Interview with John J. Allen, published in *The National Catholic Reporter* 6 Feb. 2004, Religious Information Service of Ukraine. URL: cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703.
14. Williamson O. *The Mechanisms of Governance*. New York : Oxford, 1996. P. 4–5.

REFERENCES

1. Varfolomiy (Arkhontonis), patriarch. Tomos nadayet'sya bez Vsepravoslavnoho uzhdzhennya [Tomos is provided without pan-Orthodox consent]. Retrieved February 28, 2019, from https://risu.ua/tomos-nadayetsya-bez-vsepravoslavnogo-uzgozhdennya-patriarh-varfolomiy_n96716 [in Ukrainian].
2. Lotots'kyi, O (1935). Avtokefaliya. Zasady avtokefaliyi. T. 1. Pratsi Ukrayins'koho naukovoho instytutu [Principles of autocephaly. Vol. 1. Proceedings of the Ukrainian Scientific Institute]. Varshava. 208 s. [in Ukrainian].
3. Chaplyn Vsevolod, protyerey. (2015) V Russkoy tserkvy budut dobyvat'sya ee opredelyayushchey roly v strane [The Russian Church will seek its decisive role in the country]. Retrieved November 11, 2019, from <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=60905> [in Russian].
4. John, H. Erickson. (2002) The Autocephalous Church. The Challenge of Our Past P. 92.
5. Hovorun C. (2015). Church-State Relations: Dilemmas of Human Freedom and Coercion. The Expository Times. № 10 (126). P. 469–474 [in English].
6. Hovorun C. (2016). Is the Byzantine 'Symphony' Possible in Our Days? Journal of Church and State. P. 280–296
7. L'Hullier, Pierre [Peter]. (1993). "Accession to Autocephaly." St. Vladimir's Theological Quarterly. 37:4. P. 267–304
8. Lucian N. Leustean. (2008). "Orthodoxy and Political Myths in Balkan National Identities," National Identities 10, no. 4. P. 421–432
9. Meyendorff J. (2004). What is an Ecumenical Council? Living Tradition P. 54
10. Namee M. (1924). The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church (1924). Retrieved September 26, 2019, from <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924>.
11. Sanderson S. W. (2005). Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park. 196 p.
12. Schmemmann J. (1964) Problems of Orthodoxy in America. St. Vladimir's Seminary Quarterly 8.2. P. 67–85.
13. Taft R. (2004). Interview with John J. Allen, published in The National Catholic Retrieved February 6 2004 from Religious Information Service of Ukraine. [cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703](https://www.risu.ua/cis-director-accuses-ukrainian-government-of-encouraging-religious-conflict_n1703).
14. Williamson O. (1996) The Mechanisms of Governance. New York: Oxford. P. 4–5.